
М. М. КРАСИКОВ

КОЗАК НЕВМИРАКА І ЙОГО НЕВМИРУЩІ ПРАЦІ

ПАМ'ЯТІ ВАЛЕРІЯ РОМАНОВСЬКОГО

*Гордо стій і не корися,
Хоч пропадь, але не зрадь!
Кожний думай, що на тобі
Міліонів стан стоїть,
Що за долю міліонів
Мушиш дати ти одвіт.*

*Іван Франко.
«Великі роковини»*

Про таких, як він, в народі кажуть: «Його поцілував Бог»...

Валерій Станіславович Романовський (26 червня 1976 – 16 січня 2023) загинув від смертельного поранення, захищаючи Україну – ту, яку він знав як історик, яку любив як людина, яку не міг не рятувати як свідомий громадянин.

Усе його доросле життя було боротьбою за Україну його мрії – вільну не тільки від іноземних агресорів, а й від внутрішніх варварів – негідників, які паплюжать пам'ятки історії та культури, чиновників, які потурають безсоромним забудовникам чи нахабним орендарям пам'яток навіть національного значення, невігласів і профанів при владі.

Коли церковники перефарбували Покровський собор (1689 р.), який завжди був білим, й знехтували (разом із управлінням містобудування та архітектури Харківської облдержадміністрації) наказом міністра культури провести реставрацію та повернути храму первісний вигляд, він переживав за долю найстарішої пам'ятки архітектури Харкова так, як можна переживати лише за долю близької людини, і пропонував найрішучіші дії – аж до того, щоб прийти з ветеранами АТО (казав: «Можу вивести чоловіків сто. Ви тільки скажіть.») на подвір'я Покровського монастиря, головний храм якого побудований був у стилі українського (козацького) бароко, і домогтися закриття «обителі» московського паханату, очільники якої виявилися ворогами національної історії, та створити на його території

музейне містечко, провести ретельну реконструкцію всіх споруд і повернути їм вигляд максимально наближений до первісного. Він розумів усю утопічність цього проєкту при тій владі, яка була на той момент в Україні, однак інших варіантів урятувати старовинну архітектуру Харкова не бачив.

Справжній історик, як і поет, починається з болю. Коли ти відчуваєш не просто жаль, а невимовний біль від того, що зникає Минуле – і хочеться врятувати його від забуття й небуття. Мабуть, саме це нестримне бажання протидіяти звичайній людській байдужості до здобутків предків та культурної спадщини століть, такій комфортній соціальній амнезії, яка дозволяє людям із грошима та зв'язками безкарно нищити не лише історично цінну так звану «фонову забудову», але й начебто захищені законом офіційно визнані пам'ятки історії та архітектури, аби вирішувати свої прагматичні задачі, було причиною того, що після 7 років учителювання випускник ХНПУ ім. Г. С. Сковороди, фахівець із історії, української мови та літератури Валерій Романовський став завідувачем експозиційного відділу Харківського приватного музею міської садиби (у 2003–2005 рр.), а пізніше – завідувачем відділу Зводу пам'яток ОКЗ «Харківський науково-методичний центр охорони культурної спадщини» (у 2006–2007 рр.). Тему кандидатської дисертації молодий історик обрав близьку до душі – «Розвиток пам'яткознавства на Харківщині в XIX – на початку XX ст.» [41]. І після захисту дисертації у 2007 році про що б не писав науковець – це були в першу чергу пам'яткознавчі студії.

Вже перші публікації та виступи на конференціях В. Романовського звернули на себе увагу колег і засвідчили, що в Харкові з'явився уважний дослідник історичного минулого, який вміє працювати з архівними документами й обізнаний із широким колом джерел із історії краю. «Передні уваги упорядника неопублікованих матеріалів із рукописів архієпископа Філарета та документів» [31], вміщені у 3-му томі «Историко-статистического описания Харьковской епархии» архієпископа Харківського та Охтирського Філарета (Д. Г. Гумілевського) у виданні 2006 р., й сьогодні вражають ґрунтовністю вивчення теми та бездоганністю текстологічних принципів публікації [4]. До оригінального тексту автора Романовський-текстолог ставиться не з побожністю, як віруючий до святині, а як розумний шанобливий нащадок: «тексти наближено до норм сучасної російської мови, однак якщо це не призводило до спотворення їхнього змісту та лексичних і стилістичних особливостей» [31, с. 94]. Наприклад, «архаїчні закінчення прикметників родового відмінку жіночого роду однини -ья / -ия збережено, як притаманні високому стилеві (*икона Владимирския Божия матери, икона Покрова Пресвятыя Богородицы*). Так само збережено вживання закінчення -ы (*домы православныя*) у формах іменників чоловічого роду множини називного та знахідного відмінків...» [31, с. 94]. Це

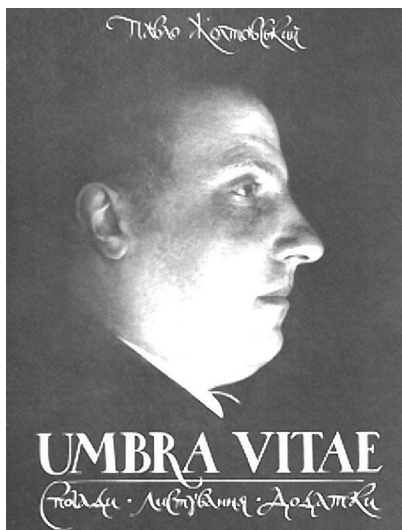
обережність археолога, який щіточкою розчищає щойно знайдений артефакт минулих епох, і старанність хірурга, від точності рухів якого залежить життя пацієнта.

У тритомнику всі коментарі та статті дослідників подано російською мовою (як і текст Філарета), навіть передмова В. Л. Маслійчука, і лише стаття Романовського – двома мовами; власне, автор наполягав на тому, що вона має йти українською, якою й була написана, і лише згодом погодився на компроміс – паралельний переклад російською, зважаючи на те, що для закордонних читачів все ж таки легше буде читати його допис тією ж мовою, якою написана й праця Гумілевського. До речі, ані в публічному просторі, ані в побуті Валерій ніколи не переходив на російську, навіть коли до нього зверта-

лися цією мовою. Автор цих рядків за понад 20 років спілкування не чув від Романовського жодного слова російською. При цьому Валерій не був «націоналістом»: він прекрасно знав і цінував російську класику, в його бібліотеці були книжки російських вчених, до яких він ставився з повагою і, звісно, цитував їхні праці. З популярною сьогодні тезою, що «хороших русских» не існує, він навряд чи погодився б.

Набувши першого коментаторського досвіду в роботі над працею Філарета [15], як коментатор та аналітик джерел особистого походження В. Романовський виступав і пізніше й зажив у колег репутацію «аса» у цій галузі.

Особливо значущою його роботою стала розвідка «Лабіринтами Павла Жолтовського: розвідки та коментарі до споминів пам'яткознавця», опублікована 2013 р. у першому томі майбутнього тритомника «Вибраних праць» мистецтвознавця П. Жолтовського – «Umbra vitae : Спогади. Листування. Додатки» [18] (світл. 1). Мала рацію одна читачка (Тетяна Антонян), яка слушно зауважила, що читати коментарі Валерія було часом цікавіше за основний текст. Справді: у них не лише голий фактаж, не лише стисле, але вичерпне подання об'єктивної інформації про ту чи іншу персону чи подію, а й власна думка та «тепло душі», що не так часто подибуємо в сучасних наукових коментарях.

Світл. 1. Обкладинка книги П. Жолтовського «Umbra vitae : Спогади. Листування. Додатки»

Вправність коментатора визначається в першу чергу його ерудицією та широтою знання контексту джерела. Стаття «Лабіринтами Павла Жолтовського» починається розділом «Українська мемуарна традиція та пам'яткознавство», де розгортається вражаюча панорама автобіографій, починаючи від споминів ієрея з Лівобережжя Іллі Турчинова та подорожніх записів письменника та рисувальника Івана Григоровича-Барського (перша половина XVIII ст.) і закінчуючи спогадами наших відомих сучасників Сергія Білокона та Архипа Данилюка. Аналіз усіх цих творів дав можливість дослідникові зробити висновок, що їх «можна розділити на дві групи: 1) розповіді про населені пункти та мандрівки; 2) спомини про життєвий шлях і професійну діяльність авторів (чи шанованих ними осіб) загалом» [18, с. 235]. І стає зрозумілим, що «П. Жолтовський знав мемуарну традицію й чітко розділив свої спомини на власне автобіографічну частину та мандрівні записи красназвочного змісту» [18, с. 235]. Вписати джерело в традицію, виявити його історичний і літературний контекст – у цьому Романовський був майстер.

Коментарі Валерія до мемуарів П. Жолтовського вражають не тільки досконалим знанням історії, літератури та географії, а й глибоким розумінням філософії та релігійних течій. А ще – вмінням подивитися на факти з екзистенційної точки зору. **«Насправді за минулим завжди живе пам'ять про вічне»** (виділення і курсив наші – М. К.), – написав Валерій [18, с. 225]. Власне, про це – уся «*Umbra vitae*». Про це – уся спадщина Григорія Сковороди, уважним дослідником якої був Романовський. На нашу думку, щоб написати гарні коментарі до якого-небудь тексту, треба, крім суто професійних вмінь і навичок, володіти здатністю до протезізму – «перевтілення» в Автора, тобто бути або духовно спорідненим із ним, або хоча б відчутти його як живу людину (навіть якщо вона тобі несимпатична й ти не поділяєш її погляди). Валерію пощастило: він писав переважно про тих, ким захоплювався й хто був йому духовно близьким. Найкращими його *Alter Ego* були Павло Жолтовський та Григорій Сковорода, з якими він залюбки мандрував у просторі та часі. Обох цих титанів духу Романовський поєднав у дослідженні «Філософія Григорія Сковороди у сприйнятті пам'яткознавця Павла Жолтовського» [47].

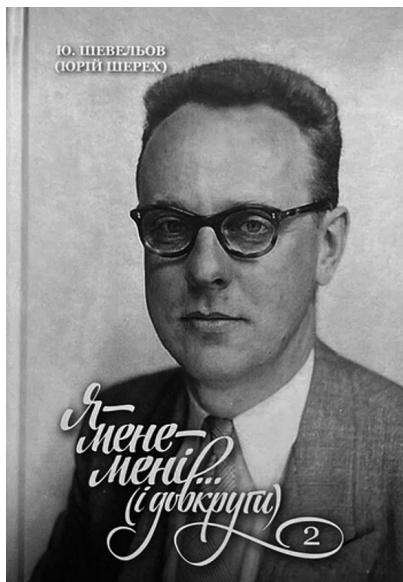
Як і Сковорода, Валерій більш за все любив усамітнення і можливість зосередитися на «сродній праці». Більшого щастя для нього не було, ніж працювати в архіві з давніми документами, гортати в бібліотеці рідкісні видання, сидіти вдома і, ні на що не відволікаючись, писати наукові розвідки. Навіть коли нічого їсти. Був у нього важкий період у житті, коли після звільнення в запас після АТО його не хотіли поновити на роботі в Харківській державній академії культури на кафедрі культурології й заплатити те, що йому належало. Справа дійшла до суду, суд визнав його правим,

але пройшло багато часу перш ніж його поновили на посаді доцента. Та Валерій не гаяв часу: безгрошів'я, здавалося, його не турбувало, бо він взагалі звик до аскетичного життя і, як Скворода, задовольнявся малим (хоча в гостях поїсти любив); він тоді здавався абсолютно щасливим, бо міг займатися Наукою хоч 24 години на день. Надовго поїхав до Києва, сидів в архівах, ночував бог зна де, їв – що прийдеться. Приїхав окрилений: «Я стільки знайшов!».

Скворода був для нього Вчителем по життю і як взірць Людини Вільної, і як Мудрець, який йде своїм шляхом і ніхто не в змозі його з цього шляху збити. Зі Сквородіани Валерія можна було б скласти окрему збірку: неодноразово він виступав на міжнародних сквородинівських читаннях і друкував статті у збірниках матеріалів цієї конференції [9; 29; 43; 47] та в інших виданнях [21, 39]. Деякі з цих студій вражали вже назвою, ставали сенсаціями, наприклад, остання, 2020 року, пов'язана зі спадщиною філософа, «Про який музей у Харкові писав Григорій Скворода Михайлові Коваленському в 1762 та 1763 рр.» [39].

Учений вмів не тільки знайти важливі документи, але й так їх філігранно прокоментувати, включити в стільки контекстних тем, що кожна така публікація спонукала дослідників йти далі в напрямках, накреслених публікатором. Так було, наприклад, із публікацією «Рукопис статуту товариства „Музей Слобожанщини“ (Харків, осінь 1917 року)» [42]. Цей документ, у рецепції Романовського, – маркер і зріз епохи, тут у малому ми бачимо велике.

Участь В. Романовського в якості коментатора спогадів Юрія Шевельова «Я – мене – мені... (і довкруги)» [36, 51] (світл. 2), як зазначав один із співаторів цих коментарів С. Вакуленко, була не просто вагомою – найскладніші речі міг прокоментувати тільки він. Деякі з цих коментарів невдовзі розросталися до статей, як от надзвичайно цінна розвідка «Гімназійна наука та вчителі Юрія Шевельова (1917–1919 рр.)» [8].

Світл. 2. Обкладинка книги Юрія Шевельова «Я – мене – мені... (і довкруги)». Спогади. 2. В Європі. Зустрічі з Романом Якобсоном. Харків. Видавець О. Савчук. 2021.

Парадокс, але ані краєзнавці-аматори, ані історики досі не проаналізували надзвичайно яскраву «біографію» славетної Харківської третьої чоловічої гімназії, з якою пов'язані імена десятків визначних діячів науки та культури. Першою ґрунтовною роботою у цьому напрямку стала праця Романовського, хоча формально в ній мало б йтися про мізерний проміжок часу.

Саме ґрунтовність «підкупає» у більшості розвідок науковця. Якщо він за щось береться, то вивчає ВСІ доступні джерела; якщо розглядає якесь історичне явище, то завжди ВСЕБІЧНО. Після нього на цій ділянці знань досліднику робити нічого – тема «закрита» надовго. Принаймні до появи нових документів. Такою є, наприклад, його рання стаття «Пам'ятник В. Н. Каразіну в Харкові та дискусії довкола нього» [28], де ми знайдемо й докладний аналіз перших пропозицій встановити пам'ятник, й історію практичних кроків у цьому напрямку, й виважене висвітлення усіх позицій апологетів та противників ушанування пам'яті В. Каразіна, який і сьогодні може викликати як захоплення, так і скепсис по відношенню до себе. У нього набереться з десятків статей, які настільки вичерпно розкривають тему, що їх можна назвати маленькими дисертаціями. Про актуальність же таких студій нічого й казати; автор не проводить паралелей із наступними історичними етапами та сучасністю, але вони мимоволі проводяться, коли ми читаємо, наприклад, статтю «Українська освіта в Харкові в 1917–1919 роках» [45] або коли йдеться про його улюблений український архітектурний модерн [6; 22], напівзаядбані або напівспаплюжені чудові творіння якого стоять самотніми сумними диваками у місті мільйона байдужих до історичної спадщини людей.

Краєзнавці Харківщини, безперечно, мають бути вдячними Романовському за те, що він дав розлогі коментарі до репринтного перевидання трьох випусків «Харьковского сборника» 1887–1889 років [30; 38; 49], зокрема щодо значення досліджень Харківського губернського статистичного комітету й історії його видань, без звернення до яких не обійдеться жоден місцевий краєзнавець, чим би він не займався [11; 49], та краєзнавчого посібника 1918 р. «Природа и население Слободской Украины. Харьковская губерния», де проаналізована подвижницька видавнича діяльність Харківського кредитного союзу кооперативів (1918–1920 рр.) [6].

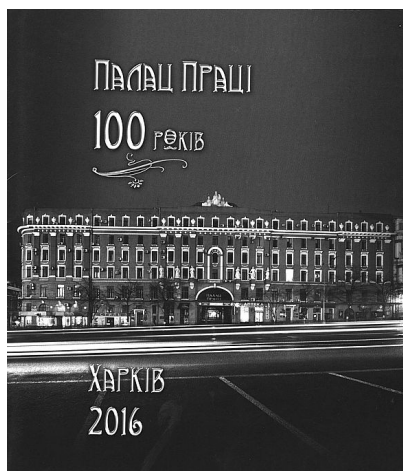
Тільки сьогодні, осягаючи всю спадщину Валерія Романовського, розумієш, як багато «білих плям» встиг він закрити, іноді взагалі виступаючи першопрохідцем, як от у статтях «Пам'яткознавча діяльність Українського архітектурно-мистецького відділу Харківського літературно-художнього гуртка (1912–1918 рр.)» [24] та «Пам'яткознавча діяльність Харківського єпархіального церковно-археологічного товариства (1913–1920 рр.)» [25]. Саме він відтворив історію такої цікавезної архітектурної пам'ятки Хар-

кова як «Палац Праці» [4] (світл. 3), докладно висвітлив процес формування колекцій та пам'яткознавчу діяльність Музею українського мистецтва в Харкові (1920–1933 рр.) [47], розповів про те, як відбувалися реєстрація та дослідження «кам'яних баб» у Харківській губернії (XIX – початок XX ст.) [39], дав оцінку пам'яткознавчим дослідженням В. В. Пасека на Харківщині (1834–1842 рр.) [26], а також, залучивши до публікації архівні документи, розібрався в складних драматичних стосунках членів цієї відомої родини [36]. Іноді, пригадуючи якийсь історичний факт, замислююся: «А звідки я це знаю?» І часто виявляється, що з якоїсь давньої статті В. Романовського.

Наскільки вчений був уважним до документа, свідчить такий факт: публікуючи у додатку до перевидання спадщини Я. Щоголева «Твори. Повний збірник з ілюстраціями» 1919 р. низку архівних матеріалів, Романовський робить коментар до прохання Якова Щоголева про допуск до вступного іспиту, зауважуючи, що «назва факультету (словесного – М. К.) написана на підчищеному місці» [9, с. 298]. Інший на таку дрібничку не звернув би уваги, але не Валерій. Він робить висновок: «Це підтверджує свідчення Я. Щоголева, що спершу він прагнув поступити на юридичний факультет, але професори І. Срезневський і А. Метлинський „перетягли“ його на філологічний» [9, с. 298].

У текстах Романовського нема «води», стиль його розвідок цілком академічний, але без занудства, перша ж фраза часто «чіпляє», інтригує й змушує читати далі, як, наприклад, у післямові до перевидання творів Я. Щоголева, упорядкованих М. Сумцовим: «Життєпис співця Слобожанщини Якова Щоголева далекий від поезії, але сповнений химерних загадок» [31, с. 319].

Останні 10 років Валерій все частіше так чи інакше торкався питань етнології [11; 22; 43; 45], хоча справжнім етнологом себе не вважав. Тим не менше його погляд на етнологічні проблеми з точки зору пам'яткознавства був саме тією опцією, якої так часом бракує професійним етнологам. Даруючи Валерію «Український млинологічний журнал», я спитав напівжартома, чи не цікаво було б йому відгукнутися на це рідкісне видання.

Світл. 3. Обкладинка книги «Палац Праці. 100 років», що містить історичні дослідження В. С. Романовського. Харків: ПА «Ірис», 2016

«Я напишу», – просто сказав він абсолютно серйозно. І написав не коротенький відгук, а докладну рецензію, причому не тільки вдало охарактеризував напрямки наукових досліджень авторів журналу, а й вписав їх у контекст сучасних пам'яткознавчих студій (хто-хто, а Романовський собаку з'їв із теорії пам'яткознавства [12; 13; 15; 18; 19; 32; 33]) і проблематизував сам термін «млинологія», доречність якого у редактора журналу та його автури сумнівів не викликала. Полемізуючи з Назаром Лавриненком, який вважав млинологію «самостійним напрямком» історичних дослідів, яка має свою термінологію й науковий апарат, об'єднуючи фахівців різних галузей, рецензент рішучо заявляє: «Що й казати, всіх їх насправді давно єднає пам'яткознавство, самі млини є об'єктами культурної спадщини й тому конструювання млинології як самостійної міждисциплінарної галузі знань нічого нового в цьому сенсі не дасть. Що ж до „своїх“ термінології, то ніяких специфічних термінів, що невідомі чи неприйнятні для пам'яткознавства, млинознавці не пропонують» [45, с. 205].

За пару місяців до смертельного поранення Валерія, 17 червня 2022 року, була в нас чергова наукова конференція «Традиційна культура в умовах глобалізації», з новим підзаголовком: «виклики війни». Валерій, як завжди, подав тему і навіть вийшов на відеозв'язок. Встиг сказати лише кілька речень про те, що вивчає символічні обереги покинутих старих українських хат як етнограф-польовик – і зв'язок обірвався. Так ми його бачили востаннє. Таким і запам'ятали: воїном, який залишається науковцем, дослідником навіть в окопах. На жаль, написати статтю на заявлену тему «Хатні обереги українського села на Чугуївщині в зоні зіткнення Сил оборони України з москалями (2022)» він не встиг.

Він зник мати справу з автентикою: документами та артефактами минулого. І в людях терпіти не міг фальші, підробки: тут він був безкомпромісним. І сам він був справжнім: справжнім науковцем, справжнім воїном, справжнім громадянином, справжнім чоловіком, справжнім другом. Це підтвердять всі, хто хоч раз із ним спілкувався чи прочитав бодай один його текст.

Шляхетність – слово, яке вичерпно характеризує Валерія. Він був шляхетним навіть по відношенню до ворогів. Коли друзі-атовці пропонували йому прийти громадою до ректора ХДАК і «по-чоловічому» з ним поговорити, Валерій відмовлявся: «Хай буде за законом». Він врівав у кінцеву справедливість, тоді як мені та ветеранам АТО справедливість нашого суду видавалася химерою. Чинників, які сприяють нищенню культурних цінностей, він зневажав, наполягав, що їх обов'язково треба відсторонити, але розумів і те, що це не рятує ситуацію. «Чинownik – як вареник у сметані», – казав він, маючи на увазі те, що так влаштована бюрократична система, що навіть порядній людині в ній не можна нічого доброго зробити:

ота «сметанка» всіх замазала, з «системи» не вислизнеш, всі пов'язані. І він їх радше жалів – як можна пожаліти пропавших людей.

З друзями ж, знайомими і колегами він був завжди врівноважено-коректний і делікатний. Амікошонства, поплескування по плечу терпіти не міг. До людини старшої його за віком років на 10, якою близькою вона б йому духовно не була, ніколи не звернувся б на «ти». Навіть якби ця людина йому це пропонувала. Справа не в тому, що він хотів тримати дистанцію. «Такий трошки старосвітський, такий іноді серафічний, такий своерідний...», – влучно сказала про цю рису характеру Валерія Катерина Карунік [1]. На наше звичайне «привіт» він часто, трохи вклонившись, відповідав баском: «Доброго здоров'я!». На вітання з Новим роком відповідав: «Слава Коляді!».

Вже після смерті Романовського я знайшов випадково в старій електронній пошті лист від нього (20.09.20), який починався словами: «Добродію Михайле...». Це слово вийшло з ужитку вже у 1920-х (більшовики потурбувалися, залишивши нам лише антонім – *злодій*), хоча саме так освічені українці початку ХХ століття зверталися один до одного. На жаль, за часів незалежності в нас запанували звернення «пан / пані» замість радянських «товариш / товаришка», а от чудові «добродій / добродійка» так і не набули «прав громадянства». Навіть я, очолюючи з квітня 2022 р. волонтерську групу «Добродій», не часто звертаюся до когось саме так, як мені найбільше хочеться. Для Валерія ж таке звертання було цілком природним, він відкидав якісь умовності й, відчуваючи себе нащадком українських діячів межі ХІХ – ХХ століть (улюблений його період!), вживав ті звороти, які вживали в листуванні Микола Сумцов чи Гнат Хоткевич.

Не можу не згадати один епізод, який мене вразив. Коли Валерій був в АТО, ми дізналися, що йому та його товаришам потрібен тепловізор. Друзі Романовського почали збір коштів. Я також провів низку благодійних культурологічних акцій (зокрема й поетичний вечір «Тепло-візії» разом із Сергієм Жаданом), гроші зібрали, тепловізор придбали, хлопці були вдячні. Проїшов час. Раптом одного вечора під час фуршету після відкриття організованої мною виставки в галереї «Мистецтво Слобожанщини» заходить Романовський (виявляється, він щойно звільнився з армії) і після вітання каже, що той тепловізор їм дуже допоміг і він хоче за це мені доземно вклонитися – і вклоняється. Я ніяковію, кажу: «Хто кому вклоняться повинен?! Це ми вам безмежно вдячні!». Але Валерій на цьому дискусію припиняє. Будь-хто в цій ситуації виглядав би театральню, штучно – тільки не Романовський! Для нього саме така старосвітська форма прояву вдячності була цілком природна.

Його душевну щедрість відчував кожен, хто з ним спілкувався. Дорогоцінний архівний час (його завжди не вистачає, на скільки б ти не приїхав

Світл. 4. Валерій Романовський на засіданні Харківського історико-філологічного товариства

в інше місто) Валерій частково міг витратити на пошук матеріалів для колеги, навіть якщо його про це не просили. Ірина Шегда розповідала мені, що, знаючи її інтерес до історії слобідського коцарста, Валерій відшукував для неї цікаві документи в київських архівах – зрозуміло, абсолютно безкорисливо.

Безкорисливість взагалі була його фундаментальною рисою. Він, здається, взагалі не шукав, де б підзаробити. Як то кажуть, «не задля грошей народжений». Безсрібник. Гроші його не цікавили, бо надто цікавили інші речі. Навіть фотоапаратик, яким він часто записував відео виступів на засіданнях Харківського історико-філологічного товариства (світл. 4) (яке любив і пишався своїм членством у ньому; у заявках на конференції чи у «Відомостях про авторів» у наукових збірниках – єдиний із нас – завжди вказував цей свій статус) чи на інших наукових зібраннях, був такої моделі, яку, мабуть, вже й у продажу не зустрінеш.

А товариськість, щира приязнь Валерія до друзів часто здатні були розчулити. Пам’ятаю, як після чергового обговорення ганебної бездіяльності облдержадміністрації в ситуації з перефарбуванням Покровського собору з білого кольору на синюшний, Валерій запропонував мені прийти на засідання Координаційної ради ветеранських організацій Харкова (членом якої він був) і розповісти про необхідність повернення козацькому

храму первісного вигляду (хоч сам він це міг зробити не гірше). Ми, архітектор-реставратор Володимир Лопатько, філолог, голова Харківського історико-філологічного товариства (ХІФТ) Сергій Вакуленко та я, прийшли, коротко виступили, за результатами цієї дискусії було прийнято рішення написати листа губернатору (який Валерій пізніше й написав) з нашими вимогами. Незабаром отримую від Романовського листа: «Надсилаю відповідь ветеранській Коордрадї з того ж департаменту. За потреби можу зробити витяг із протоколу загальних зборів Ради, на його основі Ваш виступ має бути зарахований у звітах про наукову працю». Листа Валерій писав 29 грудня 2020 року. Кінець року – час викладацьких звітів, і мій товариш подумав про те, що ще один пункт у моєму звіті буде не зайвим. Виступів на наукових конференціях мені не бракувало, я відмовився, але дивна Валерієва пропозиція зворушила.

І ще одна риса Романовського була незвичною. Так склалося в нашому науковому середовищі, що ми в товариських бесідах не даємо оцінок науковому доробку один одного. Навіть якщо виходить книга чи з'являється солідна стаття. Якось незручно казати компліменти, вони залишаються, так би мовити, в підтексті (інша справа – написання рецензій). Я, наприклад, так і не встиг сказати Валерію, як високо ціную його роботи, з яким інтересом їх читаю, як завжди на конференціях із нетерпінням чекаю його виступів, які зазвичай – найцікавіше, що на них лунає, хоч Романовського жодного разу не запросили виступити на пленарному засіданні. А він сказав мені добрі слова про мою роботу, й не раз. І це гріє душу й дає сили працювати.

Та які б не були дружніми стосунки, він вмів бути принциповим. Я багато років керував секцією однієї міжнародної наукової конференції й неодноразово запрошував Валерія взяти участь в її роботі. І він щоразу відмовлявся, оскільки вважав, що очільник закладу, який є головним організатором конференції, – негідник і має бути звільнений. Я був із ним цілком згодний щодо цієї персони (більше того, свого часу письмово й усно вимагав цього від губернатора), але казав, що нам нема до нього ніякого діла, він не ходить на наші засідання, а ми зберемося хорошою компанією й поговоримо про наші улюблені справи. Та він стояв на своєму: «Якщо я буду брати участь у цій конференції, це означатиме, що я його підтримую». Це не була «хохлацька впертість», це була позиція людини, яка високо цінує свою гідність і своє слово. Життя – школа компромісів. Валерій не часто відвідував цю «школу», мистецтвом компромісів не захоплювався, а майстром компромісів і не збирався бути.

В автобіографії Павла Жолтовського є рядки, під якими би підписався Валерій Романовський: «Я убежден, что памятник нужно хранить в первую очередь для того, чтобы соединить дыхание современных и ушедших

Світл. 5. Євгенія Георгіївна Романовська з Валерією 22.04.1987 р.
Фото з родинного архіву Романовських. Публікується вперше

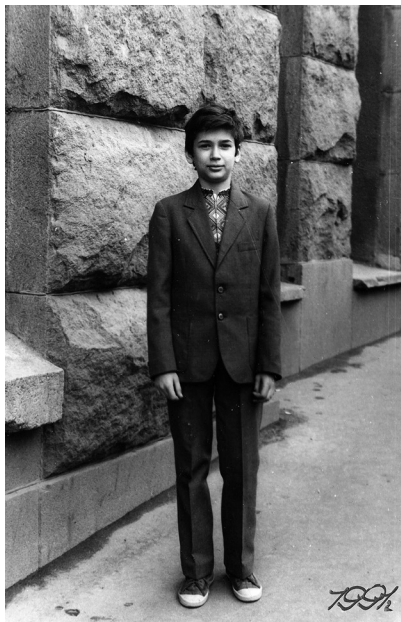
поколень. Сознательное и интуитивное общение живущих с созданиями ушедших расширило бы их духовное пространство и духовный возраст» [3, с. 69]. Валерій прожив «шевченків вік» – 46 років. Стільки ж прожив Борис Грінченко. Як і ці українські генії, він встиг найголовніше – самореалізуватися. А на вигляд йому, спортивному, підтягнутому, усміненому, мало хто дав би майже «полтинник». З першого нашого знайомства на початку 2000-х і до трагічного 2022-го він здавався мені завжди на одній порі, більше 20-ти з гаком я б йому не дав і після 20-річного спілкування – таким відчувався його «внутрішній вік». І тільки зараз, перечитуючи праці цього «хлопчика», я думаю про «духовний возраст» Валерія: він розширив його на тисячоліття. Це не перебільшення. Серед його розвідок – стаття 2014 року «Основні проблеми та досягнення сучасних досліджень пам'яток трипільської археологічної культури» [22]. Вражає сміливість науковця (який не є археологом і взагалі дослідником цієї культури) взятися за таку надскладну задачу, адже й вчені, які присвятили все життя тільки вивченню культури Кукутень-Трипільля, мають більше питань, ніж відповідей, а спекуляції навколо цієї архаїчної культури – хоч греблю гати. Тим не менше, аналітика й висновки людини, яка змогла подивитися на ситуацію збоку, безумовно, будуть цікаві «пожиттєвим» «трипільлезнавцям», а не тільки широкому загалу істориків.

У Валерія, як і у Шевченка, в останні роки була мрія – переїхати в тихе українське село. Матері він казав: «Куплю хату в селі, перевезу туди всі свої книжки, працюватиму й буду богувать!».

Книжки він любив з дитинства. Заощадить гроші на шкільних обідах, прийде додому веселий, аж світиться від щастя: «Мамо, я КНИЖКУ купив!» (світл. 5, 6) Коли в нього з'явилася однокімнатна квартира, він її перетворив на бібліотеку – жив серед стелажів. Крім них – лише ліжко та стіл із допотопним комп'ютером. Книжок у нього, здається, не було тільки в холодильнику. Більшого скарбу, ніж книга, для Валерія не існувало. Хіба що рукописи, документи минулих епох.

А як приємно було дарувати йому книжки! Він сяяв, брав обережно книжку обома руками й низенько вклонявся, як японці. І ти точно знав, що вона йому знадобиться, він приділить їй належну увагу. Нічого дивного нема в тому, що Романовський 2020 р. став за сумісництвом співробітником науково-дослідного відділу документознавства, колекцій рідкісних видань і рукописів Харківської державної наукової бібліотеки імені В. Г. Короленка. Навряд чи в Харкові був хтось, хто настільки підходив до цієї посади. Валерій казав завідувачу відділом Ігорю Лосієвському, що має намір кинути викладацьку діяльність і повністю зосередитися на роботі в бібліотеці – з безцінними рукописами та книжковими раритетами. Не судилося.

Утім, добре, що він не полишив педагогічної праці. Ми працювали з ним деякий час на одній кафедрі (культурології та медіакомунікацій) у ХДАК (він – на постійній основі, я – за сумісництвом) і час від часу зустрічалися на перервах. Траплялося – мова заходила про студентів. Ніколи не чув я від нього зневажливого слова про них і навіть іронії (яка в мене іноді прохлюпувалася). Він ставився до них як до дітей, і так і казав: «діти». Любив їх усіх – і старанних, і ледарів, а про нездар говорив із м'яким гумором. Гадаю, він був вимогливим викладачем, і «задовільно» у нього дорівнювало

Світл. 6. Перша вишиванка. 1991 р. Фото з родинного архіву Романовських. Публікується вперше

Світл. 7. В. Романовський в Карпатах.
Фото І. Березюка. Серпень 2008 р.
Фото з архіву І. Березюка.
Публікується вперше

оцінкам «добре» і «дуже добре» в інших педагогів. Не знаю, чи тряслися його студенти перед іспитом з історії світової культури, знаю, що Валерія вони любили. Марія Медведська, колишня дипломниця Романовського, згадувала: «... на 4 курсі в Академії культури під його керівництвом писала дипломну роботу про театральну систему Леся Курбаса. Ця співпраця запам'яталася мені з двох причин.

По-перше, Валерій Станіславович виявився найсумліннішим, найвідповідальнішим і найдисциплінованим науковим керівником з тих, з якими я мала змогу попрацювати. Він допоміг мені організувати моє дослідження таким чином, щоб робота була задоволенням, а не суцільним стресом.

По-друге, Валерій Станіславович просто-таки випромінював любов і повагу до нашої країни та української культури. І це мене дуже надихало. Попри те, що тоді дехто з викладачів і аспірантів критикували мій вибір сфери наукового інтересу. Начебто Курбасів спадок – занадто “заїзжена” тема і є актуальніші сегменти для досліджень.

Втім, час показав, що насправді ми знаємо про власну культуру (навіть про такі “гучні імена” як Лесь Курбас) критично мало. І дуже шкода, що війна забирає у нас тих людей, хто якнайкраще міг би допомогти заповнити ці прогалини та посилити нашу культурну оборону» [1].

Валерія якось по-особливому любили і його однокласники по Українській гімназії № 6, і вчителі та студенти педагогічного коледжу та педуніверситету. Лариса Рикова згадувала: «Колись в педагогічному коледжі Валерій був моїм студентом. Ще малий був хлопчина, але веселий такий. Українські пісні на заняттях з інформатики співав, і так завзято! Отаким я його й запам'ятала. Загальний улюбленець!» [1]. Любили Романовського й бойові побратими. Коли їхнього друга було смертельно поранено, хлопці несли його майже 6 км по полю й посадці.

Ігор Березюк, поет, бард, художник, такий же харизматичний і завзятий, як і наш друг, слушно зауважив, що у Валерія була лірична душа. Коли вони вдвох подорожували Карпатами (світл. 7, 8), Романовський

Світл. 8. Ігор Березюк, Роман Кумлик, Валерій Романовський. Музей гуцульського побуту, етнографії та музичних інструментів у смт Верховина Івано-Франківської обл. Серпень 2008 р. Фото з архіву І. Березюка. Публікується вперше

напам'ять читав любовну лірику Франка, співав пісні. Особливо любив співати «Лента за лентою набої подавай...» – наче знав, що доля йому готує стати старшим стрільцем-кулеметником.

Коли на поминках мати Валерія сказала, що у її сина позивний був «Козак» і показала заставку на його телефоні з зображенням козака Мамає, обличчям дуже схожого на Романовського, ніхто не здивувався, адже усі, хто хоч раз бачив цього чоловіка, а тим більше спілкувався з ним, саме так його й сприймали. І не тільки у сенсі антропології. Душа, чесноти, вчинки Валерія й сама смерть від важкого поранення в бою за вільну Україну – усе це було козацьким. Ховали його теж по-козацьки: перед тим, як закривати домовину, покрили тіло державним прапором – сучасним варіантом оспіваної в фольклорі китайки.

24 лютого 2023 р., у день річниці вторгнення нелюдей на нашу землю й напередодні сороковин від того дня, коли праведний воїн Валерій Романовський відійшов у засвіти, в «Накипіло» на вечорі його пам'яті ми згадували нашого друга – прекрасного історика, пам'яткознавця та пам'яткоохоронця, непересічного краснезнавця, архівіста, педагога, кандидата

**24 лютого
2023 року
о 16.00**

Кіноклуб «Нова Україна»
запрошує на зустріч
у пресцентрі «НАКИПІЛО»

**Козак Невмирака.
Вечір пам'яті
Валерія Романовського**

Модератори:
Михайло Красиков та Володимир Чистілін

Вхід вільний.
Адреса: вул. Мистецтв, 14.
Тел. для довідок 067 91 014 91

Світл. 9. Афіша вечора пам'яті Валерія Романовського 24.02.23

історичних наук, доцента ХДАК, члена Харківського історико-філологічного товариства, славного захисника України [1]. Співпадіння цих двох дат здалося мені символічним і не випадковим: з одного боку, це було усвідомлення тієї страшної ціни, яку ми платимо за нашу свободу, а з другого – це був наш ментальний спротив агресору, загартування нашого духу саме завдяки тому, що з нами назавжди лишаються ті, хто дають гідний приклад життя і смерті. Назва вечора якось одразу спала мені на думку: «Козак Невмирака!» На афіші наша дизайнерка вставила фотографію обличчя Валерія в старовинну народну картинку «Козак Мамай» – і воно там як і було (світл. 9).

Навіть дочерк Романовського місцями нагадував скоропис козацьких літописів (світл. 10, 11). Це не були «понти» (як у деяких моїх знайомих), не думаю, що це була спеціальна стилізація. Так буває, коли людина повністю занурюється в якусь історичну епоху – і це дається взнаки.

Дівчатам і жінкам Валерій подобався. Гадаю, студентки були в нього просто закохані. Ще б пак: красивий, мужній, розумний, добрий, надійний, шанобливий, порядний – фактично ідеал чоловіка-лицаря! Я спостерігав, як наші філологині буквально «танули» поряд із Романовським. Євгенія Георгіївна, мати Валерія, не раз питала: «Ну чого ти не женишся?». Та годі було чекати від нього онуків. Про це якось в розмові зі мною сказав Ігор Березюк: «Валерій був одинак. Він був українським самураєм, і йому імпували звичаї цих лицарів – зокрема й безшлюбність. Він любив Україну – і вона була його єдиним коханням». Остання фраза може комусь здатися

Харківська державна наукова бібліотека ім. В. Г. Короленка
Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського
Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України
Львівська національна наукова бібліотека ім. Василя Стефаника
Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України
Центр краєзнавства ім. П. Т. Тронька Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна
Харківська державна академія культури
Волинський краєзнавчий музей
Житомирський обласний краєзнавчий музей

ПАВЛО ЖОЛТОВСЬКИЙ

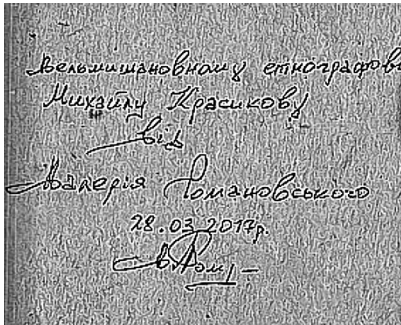
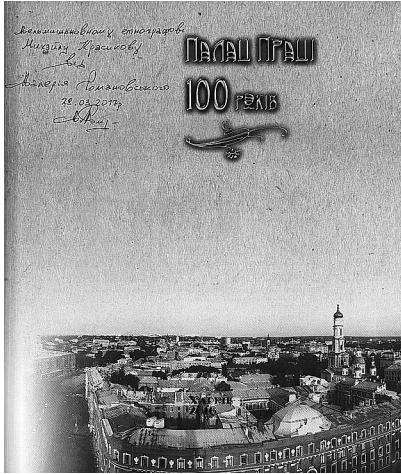
ВИБРАНІ ПРАЦІ

в трьох томах

Дорогому Михайлу Михайловичу
з побажаннями творчої наснаги
і щирою зрадою.
Особи Вашої цінний
шанованель
мишень холоднокрисий
Савчук Олександр
Кучко Вячеслав
23.10.13
та Валерій
Романовський
С.В. Романовський

✻ СЛОБОЖАНСЬКИЙ СВІТ
Серія заснована в 2011 році

Світл. 10. Автографи В. Романовського та О. Савчука на титулі книги спогадів П. Жолтовського, подарованій М. Красикову. Публікується вперше

Світл. 11. Дарчий напис В. Романовського М. Красикову на книзі «Палац Праці. 100 років». Публікується вперше

високопарною, але вона абсолютно точна. І сказана була не на публіку. Любов – це в першу чергу відповідальність. Валерій відчував себе відповідальним за пам'ятки архітектури, які нищать нувориші (не якісь там зайди, а місцеві, навіть україномовні, скоробагачки); відчув він себе відповідальним за рідне місто під час харківської «русской весны» 2014 року, коли з такими ж відчайдушними на майдані Свободи (!) боронив будинок Облдержадміністрації від проплачених тітушек; саме відчуття відповідальності на країну змусило його кинути улюблені архіви, бібліотеки, інститутські аудиторії та свою «келію» й піти відстоювати спочатку Донбас, а потім, буквально на другий день після оголошення війни, і всю Україну. Прийшов до матері, попрощався та тільки й сказав: «Ну, я пішов!» А міг нікуди не йти, бо як доцент і кандидат наук, мав «бронь» (чим і скористалися 90% його колег). Ні, не міг вчинити інакше, бо тоді він зрадив би самого себе.

Валерій був людиною безпачосною, слово «патріотизм» було відсутнє в його лексиконі. І рухала їм не ненависть, а любов. Про це ж каже

й Ігор Березюк: «В ньому не було злоби. Коли тітушки вдарили його по голові зі словами: „Вот тебе, фашист!“ – відбувся такий діалог:

– Хлопці, та який я фашист? В мене дід воював з фашистами!

– Та ти шо?!»

А щодо самурайства – Валерій цікавився японською культурою (про це свідчить і Андрій Корнев), займався сьютокан (карате) і був навіть членом Всеукраїнської федерації цього виду спорту.

Світ зустрів новонародженого хлопчика суворо. Коли брат матері, моряк, забрав породіллю з дитиного будинку, розпочалася злива.

– Давай візьмемо таксі! – взмолилася Женя.

– Ні, пішли пішки!

Притискаючи немовля до грудей та прикриваючи його своєю курткою, моряк приказував: «Терпи, ти ж чоловік! Ти ж козак!».

«Ніби передав йому свою силу», – каже Євгенія Георгіївна.

Український народ недарма створив фольклорний образ Козака Невмираки. Власні версії цього образу придумали й письменники XIX – XX століть. Неперевершений образ Козака Невмираки дав Іван Франко, улюблений автор Валерія. У нього є невелика поема «Великі роковини», яка іноді видавалася під назвою «Козак Невмирака», написана як «Пролог, говорений перед ювілейною виставою „Наталки Полтавки“ в пам'ять столітніх відродин української народності», де старезний дід-бандурист, козак-невмирака, нагадуючи про минуле, закликає до єдності та боротьби за вільну Україну, яка «ще не вмерла і не вмере» [48]. Сьогодні це ключовий образ не стільки в фольклорі, літературі чи мистецтві, скільки в реальному житті. Весь народ, який став на боротьбу з ворогом, народ, який не падає духом, а тому непереможний і безсмертний, – Козак Невмирака. І кожен із тих, хто зі зброєю в руках виборює наше вільне мирне життя, такі, як Валерій Романовський і його побратими, – Козак Невмирака. Воїн Світла. Символ незнищенності України.

Свою рецензію на підготовану нами разом із О. Савчуком та С. Білокошем збірку праць С. А. Таранушенка харківського періоду Валерій, знавець його біографії [33], назвав пророчо – «Культурна спадщина незнищенна» [15]. Вогонь, залізо та людська злоба знищили людину, яка змушена була замість книг узяти до рук кулемет, аби захистити найдорожче – життя, не тільки й не стільки своє, скільки знайомих і незнайомих співгромадян. Але ж культурна спадщина, яку залишив цей чоловік, – незнищенна. Як і наша пам'ять про нього.

Перший розділ згаданих вище «Передніх уваг...» Валерій завершив загадковою фразою: «Томи праць Філарета сповнені нашої відкритості до них» [29, с. 51]. Такої ж відкритості сповнені й не зібрані ще томи праць історика В. С. Романовського. Тож відкриватимемо їх із вдячністю та любов'ю, бо саме в тих білих аркушиках зі зрайками чорних літер живе тепер душа автора.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Вечір пам'яті Валерія Романовського в «Накипіло» 24.02.23. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=PF16I73cHkA>
2. Допис на Фейсбуці.
3. Жолтовський П. Вибрані праці: у 3 т. / Харків. держ. наук. б-ка ім. В. Г. Короленка [та ін.] ; голова ред. кол. О. О. Савчук. Харків : Видавець Савчук О. О., 2013. Т. 1: *Umbra Vitae*. Спогади. Листування. Додатки / ред. тому О. О. Савчук ; передм. М. І. Моздира ; наук. коментар В. С. Романовського ; підготовка тексту Ж. Д. Сімферовської, О. О. Савчука, В. С. Романовського ; підготовка та коментарі до листування І. Ю. Тарасенко, С. І. Білоконя ; примітки Є. О. Котляра, О. О. Савчука. 2013. 608 с. ; 353 іл. Серія «Слобожанський світ». Випуск 6.
4. Материалы к истории создания «Историко-статистического описания Харьковской епархии» / составитель В. С. Романовский // Филарет (Гумилевский Д. Г.). Историко-статистическое описание Харьковской епархии: в 3 т. Т. 3. Харьков : Харьк частный музей городской усадьбы; Изд-во «САГА», 2006. С. 99–172.
5. Палац Праці. 100 років / Підприємство «Палац Праці»; Об'єднання профспілок Харківської області; видавнича група: С. А. Тесленко, Л. А. Ступак, Л. С. Строкова; історичні дослідження: В. С. Романовський; редактор В. Гніденко; фото: О. Самойленко, В. Псурцев, архів підприємства «Палац Праці». Харків : РА «Ірис», 2016. 36 с.
6. Романовський В. Будинок Григорія Томицького в Харкові – пам'ятка українського архітектурного модерну (1913–1914 рр.) // Традиційна культура в умовах глобалізації: синергія традиції та інновації. Матеріали науково-практичної конференції (21–22 червня 2019 року). Харків : Друкарня «Мадрид», 2019. С. 266–278, іл. 18–25.
7. Романовський В. Видавнича діяльність Харківського кредитного союзу кооперативів (1918–1920 рр.) // Природа и население Слободской Украины. Харьковская губерния : пособие по родоноведению / сост. А. С. Федоровский, Н. Ф. Сумцов и др. Репринт. изд., воспр. 1918 г. Харьков : Изд-во «САГА», 2007. С. I–VII. (Серія «Харьковская историческая библиотека»).
8. Романовський В. Гімназійна наука та вчителі Юрія Шевельова (1917–1919 рр.) // Збірник Харківського історико-філологічного товариства. Харків : Харківське історико-філологічне товариство, 2019. Т. 16 (Нова серія). С. 147–184, іл. 1 та 4 с. обкладинки.
9. Романовський В. Григорій Сковорода про пам'ять та пам'ятки // Григорій Сковорода і проблеми соціального буття: матеріали VI Всеукр. наук. конф., 21 трав.

- 2011 р. / Упр. культури і туризму Харків. облдержадмін.; Нац. літ.-мемор. музей Г. С. Сковороди [та ін.]. Сковородинівка, 2011. С. 102–104.
10. Романовський В. Документи Державного архіву Харківської області про родину Щоголевих // Щоголів Я. Твори: повний зб. з ілюстр. / упоряд. М. Сумцов. Репринтне відтворення вид. 1919 р. Харків : Вид-во САГА, 2007. С. 293–318.
 11. Романовський В. Значення досліджень Харківського губернського статистичного комітету для пам'ятокознавства // Збірник Харківського історико-філологічного товариства / Харківський національний педагогічний університет; Харківське історико-філологічне товариство. Харків, 2005. Т. 11. (Нова серія). С. 23–42.
 12. Романовський В. Значення топонімічних досліджень для пам'ятокознавства // Гілея. Науковий вісник: зб. наук. праць / Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова; Укр. акад. наук. Київ, 2012. Вип. 60 (№5). С. 294–298.
 13. Романовський В. Класифікація пам'яток культури (за Василем Дубровським) // Культурологія та соціальні комунікації: інноваційні стратегії розвитку: матеріали міжнар. наук. конф., 8–9 груд. 2011 р. / Мін-во культури і туризму України; Харк. держ. акад. культури. Харків : ХДАК, 2011. С. 41–43.
 14. Романовський В. Ключові терміни пам'ятокознавства / В. С. Романовський // Культура та інформаційне суспільство XXI століття: матеріали всеукр. наук.-теорет. конф. молодих учених, 23–24 квітня 2009 р. : до 80-річчя Харк. держ. акад. культури / Мін-во культури і туризму України; Харк. держ. акад. культури; відп. ред. Т. Д. Булах. Харків : ХДАК, 2009. С. 65–66.
 15. Романовський В. Комментарии [к I-му отделению] // Филарет (Гумилевский Д. Г.). Историко-статистическое описание Харьковской епархии: В 3 т. Т. 3. Харьков : Харьк. частный музей городской усадьбы; Изд-во «САГА», 2006. С. 175–188.
 16. Романовський В. Культурна спадщина в класифікаційних схемах українського пам'ятокознавства й історичного джерелознавства // Вісник Харківської державної академії культури: зб. наук. пр. / Мін-во культури України; Харків. держ. акад. культури. Харків : ХДАК, 2011. Вип. 34. С. 26–34.
 17. Романовський В. Культурна спадщина незнищенна (до перевидання праць Стефана Таранушенка 1918–1932 рр.) [Рец. на кн.: Таранушенко С. А. Наукова спадщина. Харківський період. Дослідження 1918–1932 рр.: моногр. вид., ст., рец., дод., таранушенкознавчі студії, іл., довід. матеріали / упоряд.: О. О. Савчук, М. М. Красиков, С. І. Білокінь; передм. С. І. Білоконя ; підготовка тексту та прим. О. О. Савчука, М. М. Красикова ; авт. післямови та наук. ред. М. М. Красиков. Харків : Видавець Савчук О. О., 2011. 692 с., 702 іл.] // Збірник Харківського історико-філологічного товариства / Мін-во освіти і науки, молоді та спорту України; Харк. нац. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди; Харк. іст.-філол. т-во. Харків, 2011. Т. 14. С. 347–353.
 18. Романовський В. Лабіринтами Павла Жолтовського: розвідки та коментарі до

- споминів пам'яткознавця // Жолтовський П. Вибрані праці: у 3 т. / Харків. держ. наук. б-ка ім. В. Г. Короленка [та ін.] ; голова ред. кол. О. О. Савчук. Харків : Видавець Савчук О. О., 2013. Т. 1: Umbra Vitae. Спогади. Листування. Додатки / ред. тому О. О. Савчук ; передм. М.І. Моздира ; наук. коментар В. С. Романовського ; підготовка тексту Ж.Д. Сімферовської, О. О. Савчука, В. С. Романовського ; підготовка та коментарі до листування І. Ю. Тарасенко, С. І. Білоконя ; примітки Є. О. Котляра, О. О. Савчука. 2013. С. 223–362.
19. Романовський В. Лінгвістичні джерела пам'яткознавчого дослідження // Вісник Харківської державної академії культури: зб. наук. пр. / Мін-во культури України; Харків. держ. акад. культури. Харків : ХДАК, 2012. Вип. 36. С. 57–68.
 20. Романовський В. Науковці Харківського історико-філологічного товариства (1877–1919 рр.) про засади пам'яткознавчих досліджень // Позитивізм: рефлексії щодо класичної моделі історіописання: матеріали круглого столу, 29 листоп. 2016 р. / Харк. нац. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди. Харків : Апостроф, 2016. С. 134–147.
 21. Романовський В. Невидима природа мистецтва у світлі сквородинського новоплатонізму // Традиційна культура в умовах глобалізації: сучасний дискурс щодо збереження та популяризації нематеріальної культурної спадщини: матеріали наук.-практ. конф., 23–24 червня 2017 р. Харків, 2017. С. 236–249.
 22. Романовський В. Орнаментика пам'яток українського архітектурного модерну // Традиційна культура в умовах глобалізації: народна музика та декоративне мистецтво в світовому цивілізаційному просторі: матеріали наук.-практ. конф., 22–23 серпня 2014 р. / Департамент культури і туризму Харків. облдержадміністрації; Обл. орг.-метод. центр культури і мистецтва. Харків, 2014. С. 246–254; кольорові іл. 30–37
 23. Романовський В. Оселя в родинних звичаях і обрядах Слобідської України // Традиційна культура в умовах глобалізації: родинні цінності і трансляція соціокультурного досвіду поколінь: матеріали наук.-практ. конф., 20–21 травня 2016 р. / Департамент культури і туризму Харків. облдержадміністрації; Обл. орг.-метод. центр культури і мистецтва. Харків, 2016. С. 219–230.
 24. Романовський В. Основні проблеми та досягнення сучасних досліджень пам'яток трипільської археологічної культури // Вісник Харківської державної академії культури: зб. наук. пр. / Мін-во культури України; Харків. держ. акад. культури. Харків : ХДАК, 2014. Вип. 44. С. 4–13.
 25. Романовський В. Пам'яткознавча діяльність Українського архітектурно-мистецького відділу Харківського літературно-художнього гуртка (1912–1918 рр.) // Культурна спадщина Слобожанщини. Культура і мистецтво: зб. науково-популярних статей. Харків : Курсор, 2004. Число 2. С. 3–14.
 26. Романовський В. Пам'яткознавча діяльність Харківського єпархіального церковно-археологічного товариства (1913–1920 рр.) // Харьковский исторический альманах. Харьков : Райдер, 2003. Весна–лето. С. 45–51.

27. Романовський В. Пам'яткознавчі дослідження В. В. Пассека на Харківщині (1834–1842 рр.). Харьков : Райдер, 2004. Весна–лето. С. 3–8.
28. Романовський В. Пам'ятник В. Н. Каразіну в Харкові та дискусії довкола нього // Харьковский исторический альманах. Харьков : Райдер, 2004. Осень–зима. С. 20–31.
29. Романовський В. Пам'ятник Григорію Сковороді в старому Харкові / В. С. Романовський // Григорій Сковорода: на зламі епох: матеріали V Всеукраїнської наукової конференції, 20–21 травня 2010 р. / Упр. культури і туризму Харків. облдержадмін.; Нац. літ.-мемор. музей Г. С. Сковороди; Харків. нац. техн. ун-т сіл. госп-ва ім. П. Василенка; Фонд «Григорій Сковорода – 300». Сковородинівка, 2010. С. 132–137.
30. Романовський В. Передмова для сучасного читача // Харківський збірник: літературно-науковий додаток до «Харківського календаря» на 1888 р. / за ред. В. І. Касперова; передмова, додатки, коментар В. С. Романовського. Репр. вид., відтв. 1888 р. Харків : Вид-во «САГА», 2010. Вип. 2. С. 5–38.
31. Романовський В. Передні уваги упорядника неопублікованих матеріалів із рукописів архієпископа Філарета та документів // Филарет (Гумилевский Д. Г.). Историко-статистическое описание Харьковской епархии: в 3 т. Т. 3. Харьков : Харьк. частный музей городской усадьбы; Изд-во «САГА», 2006. С. 47–98.
32. Романовський В. Післямова про книгу та її творців / В. С. Романовський // Щоголів Я. Твори / упоряд. М. Сумцов. Репринтне відтворення вид. 1919 р. Харків : Вид-во «САГА», 2007. С. 319–329.
33. Романовський В. Поведінкові джерела пам'яткознавчого дослідження // Гілея. Науковий вісник: зб. наук. праць / Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова; Укр. акад. наук. Київ, 2012. Вип. 58 (№3). С. 17–20.
34. Романовський В. Походження і функціонування терміна «пам'ятка історії та культури» // Вісник Харківської державної академії культури: зб. наук. пр. : до 80-річчя Харк. держ. акад. культури / Мін-во культури і туризму України; Харк. держ. акад. культури. Харків : ХДАК, 2009. Вип. 25. С. 32–40.
35. Романовський В. Початок наукової діяльності мистецтвознавця С. А. Таранушенка (1914–1916 рр.) // Проблеми історії та археології України: зб. матеріалів Міжнар. наук. конф. до 100-річчя XII археологічного з'їзду в м. Харкові 25–26 жовтня 2002 р. Харків : Східно-регіональний центр гуманітарно-освітніх ініціатив, 2003. С. 179–182.
36. Романовський В. Примітки // Шевельов Ю. В. Я – мене – мені... (і довкруги): Спогади. 1. В Україні / Ю. Шевельов (Юрій Шерех); передм. С. Вакуленко; прим. С. Вакуленко, К. Каруник, Ю. Полякова, В. Романовський; упоряд. С. Вакуленко, О. Савчук; художн. оформ. О. Чекаль. Харків : Видавець Олександр Савчук, 2017. С. 581–587, 589, 591–592, 594–598, 601, 609, 613–615, 622–624, 629, 631–632, 636, 638, 646, 649, 659–660, 674, 683–685, 692. (Серія «Слобожанський світ». Випуск 11).

37. Романовський В. Причинки до історії роду Пасеків // *Харківський історический альманах*. Харків : Райдер, 2004. Весна–літо. С. 9–19.
38. Романовський В. Про авторів третього випуску «Харківського збірника» та відгуки на нього // *Харківський збірник: літературно-науковий додаток до «Харківського календаря» на 1889 р.* / видання Харк. губ. статист. комітету, за ред. В. І. Касперова; Харк. іст.-філол. т-во, передмова, додатки В. С. Романовського. Репр. вид., відтв. 1889 р. Харків : Видавництво «САГА», 2010. Вип. 3. С. 7–24.
39. Романовський В. Про який музей у Харкові писав Григорій Сковорода Михайлові Коваленському в 1762 та 1763 рр.? // *Короленківські читання 2019. «Бібліотеки, архіви, музеї: конвергентна цифрова комунікація, крос-медійність, клієнтоорієнтованість»*: матеріали та тези доповідей і повідомлень XXII Всеукр. (з міжнар. участю) наук.-практ. конф. Харків, 24–25 жовт. 2019 р. / Харків. держ. наук. б-ка ім. В. Г. Короленка; Харків. держ. акад. культури; Харківське обл. відділення (філія) ВГО «Українська бібліотечна асоціація»; [редкол.: В. Д. Ракитянська (голова) та ін.]. Харків, 2020. С. 198–218. URL: https://drive.google.com/file/d/1aSNA1B0me3wtrSvmx_v6HjDSHHWCFzUT/view? (дата звернення: 22.09.2023).
40. Романовський В. Реєстрація та дослідження «кам'яних баб» Харківської губернії (XIX – початок XX ст.) // *Праці Центру пам'яткознавства / Центр пам'яткознавства НАН України та УТОPIK*. Київ, 2006. Вип. 10. С. 43–55.
41. Романовський В. Розвиток пам'яткознавства на Харківщині в XIX – на початку XX ст. Спец. 07.00.01 – історія України. Автореф. дис. на здобуття наук. ступеня кандидата історичних наук / Харк. нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна. Харків, 2007. 19 с.
42. Романовський В. Рукопис статуту товариства «Музей Слобожанщини» (Харків, осінь 1917 року) // *Двадцять шості Сумцовські читання: збірник матеріалів Всеукраїнської наукової конференції «Музей у глобальному світі: інновації та збереження традицій», присвяченої 100-річчю Харківського історичного музею імені М. Ф. Сумцова, 2 грудня 2020 р.* / Харківський історичний музей імені М. Ф. Сумцова. Харків : Майдан, 2020. С. 37–48.
43. Романовський В. Сковородинська криниця в Харкові // *Григорій Сковорода і проблеми гуманізму: матеріали IV Всеукраїнської наукової конференції 16 травня 2009 р.* Сковородинівка, 2009. С. 120–122.
44. Романовський В. Топоніми та традиційний характер культурного середовища // *Традиційна культура в умовах глобалізації: культурна ідентифікація та інформаційне суспільство: матеріали наук.-практ. конф.*, 18–19 трав. 2012 р. / Харків. облдержадмін; Упр. культури і туризму; Обл. орг.-метод. центр культури і мистецтва. Харків, 2012. С. 145–147.
45. Романовський В. Українська освіта в Харкові в 1917 – 1919 роках // *Традиційна культура в умовах глобалізації: збереження автентичності та розвиток креативних індустрій. Матеріали науково-практичної конференції (22–23 червня 2018 року)*. Харків : Друкарня «Мадрид», 2018. С. 337–348.

46. Романовський В. «Український млинологічний журнал» та його пам'яткознавчий характер: відгук на другий випуск (2019 р.) // Традиційна культура в умовах глобалізації: нові виклики та світові тренди. Матеріали науково-практичної конференції з міжнародною участю (18–19 вересня 2020 року). Харків : Друкарня «Мадрид», 2020. С. 198–212.
47. Романовський В. Філософія Григорія Сковороди у сприйнятті пам'яткознавця Павла Жолтовського // Філософія і богослов'я: на шляху діалогу: матеріали XXI міжнародних сквородинівських читань, 26-27 вересня 2013 р. / Департамент культури і туризму; НАН України; Ін-т філос. ім. Г. С. Сковороди; ОКЗ «Нац. літ.-мемор. музей Г. С. Сковороди»; Харк. нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна. Сковородинівка – Харків : Майдан, 2014. С. 187–194.
48. Романовський В. Формування колекцій та пам'яткознавча діяльність Музею українського мистецтва в Харкові (1920–1933 рр.) // Двадцять Сумцовські читання: зб. матеріалів Всеукр. наук. конф. «Музей у глобальному світі: інновації та збереження традицій», присвяч. 160-й річниці з дня народж. акад. М. Ф. Сумцова, 18 квітня 2014 р. / Мін-во культури України; Департамент культури і туризму ХОДА; Харк. іст. музей. Харків : Майдан, 2014. С. 239–245.
49. Романовський В. Харківський губернський статистичний комітет та його періодичні видання // Харківський збірник. Літературно-науковий додаток до «Харківського календаря» на 1887 р. / за ред. П. С. Єфименка; передмова В. С. Романовського. Репр. вид., відтвор. 1887 р. Харків : Вид-во «САГА», 2009. Вип. 1. С. 5–29.
50. Франко І. Великі роковини. URL: <https://osvita.ua/school/literature/f/76608/>
51. Шевельов Ю. В. Я – мене – мені... (і довкруги) : Спогади. 2. В Європі ; Зустрічі з Романом Якобсоном / Юрій Шевельов (Юрій Шерех) ; післям. С. Вакуленко ; прим. С. Вакуленко, К. Каруник, В. Романовський ; упоряд. С. Вакуленко, К. Каруник, О. Савчук ; худож. оформ. О. Чекаль. Харків : Видавець Олександр Савчук, 2021. 896 с., 316 іл. Серія «Слобожанський світ». Випуск 17.